

1. Aventura conștiinței

„Nu văd decât un mijloc de a ști până unde putem merge: acela de a ne așterne pe cale și de a umbla”. Această mărturisire a lui Henri Bergson din *La connaissance et la vie* (conferință susținută la Universitatea din Birmingham, în data de 29 mai 1911, al cărei text e inclus în volumul *L'Énergie spirituelle*; ediția comentată: Quadrige / P. U.F., 1985) nu e îndreptată împotriva speculației metafizice ca atare, ci mai degrabă trebuie luată ca o decizie de orice demers filosofic ce urmărește sistemul, și prin aceasta triumful steril al gândirii abstracte. Putem însă concepe cunoașterea ca fiind de un alt tip decât una clădită pe mecanismul cogitației și care nu se constituie ca act cognitiv decât în chiar procesul reflecției de sine? Dacă gândirea gândește, și *se* gândește, nu o face oare în virtutea unui elan irepresibil, a unei dorințe pure de cunoaștere a obiectului spre care înaintează ca înspre o pradă ce-i asigură propria existență? Gândirea „dilatată” de această cucerire hrănește cunoașterea al cărei metabolism nu e înlesnit decât de funcția nutritivă a reflecției devoratoare. Orice analiză critică a acestui proces se dovedește însă prematură, deoarece, demontând mecanismul gândirii, nu află decât prealabilul cunoașterii, ceea ce gândirea este înainte de a cunoaște. Dar fără să cunoască, gândirea nu este sau, dacă dorim totuși să o gândim ca atare, cunoaștem doar ceea ce în ea se oprește fără să vadă calea ce i se deschide, un act încremenit în așteptare, imposibilitatea cunoașterii înseși. Umbra gândirii astfel surprinse

naște întrebări speculative, aproximări și abstracțiuni, *idei* ce se substituie lucrurilor. „Iluzia cunoașterii definitive” izvorăște tocmai din necunoașterea inserției gândirii în realitatea vie, în fiecare lucru ne-definit a cărui prezență reclamă dreptul de a exista. Sistemul ideatic nu cunoaște decât printr-un fel de apriorism critic; descoperind prealabilul gândirii concrete, el îi frânge „elanul vital”, oprindu-i calea spre existența lucrurilor reale, interzicându-i astfel accesul la experiența nemijlocită a faptelor. E de la sine înțeles că pre-concepția unui asemenea demers nu poate oferi decât schema devitalizată a unui gol de gândire, figura unei absențe pe care o creionează cu ambiția nesocotită a celui ce se încapătănează să fixeze conturul pururi mișcător al unei umbre. „Nimic nu e mai simplu decât să raționăm geometric, cu idei abstracte”, căci nimic nu e mai la îndemână decât rigoarea unei doctrine ce are pretenția să anticipe datul existențial al experienței prin actul formal al unui raționament pre-conceput. Rigoare iluzorie, întrucât așa-zisa certitudine pe care singură și-o oferă nu e decât expresia unei auto-certificări, dovada inutilă, dar grăitoare, a incapacității de adaptare la „contururile sinuoase și dinamice ale realității”. Bergson pledează pentru o filosofie mai modestă, care nu mai sacrifică adevărul de dragul certitudinii și care, lipsită de ambiția de a deduce din principii soluția marilor probleme, nu se pripește pe o cale fără orizont, timorată de neliniști imagine. O astfel de filosofie, a relativității concrete, și-ar permite răgazul fertil al intimității cu lucrurile, singura certitudine „definitivă” a adevărului pe care gândirea o poate experia fiind tocmai așternerea pe calea colaborării cu ceea ce, nu o dată, o transcende în mod absolut. Ar fi „o ascensiune treptată spre lumină”, spre o experiență din ce în ce mai cuprinzătoare; nu o construcție, o operă sistematică, ci o pășire prin desișul probabilităților, pe drumul nelimitat al unei chemări.

Doar în cuprinsul viu al experienței gândirea poate coborî până la acele grupări de fapte care, fără să-i ofere cunoașterea

dorită, îi indică direcția cea bună, sensul unei pre-comprehensiuni ce o *orientează* spre cunoaștere. În zona existenței concrete însă nu avem o singură cale indicativă, un traseu privilegiat care ne-ar scoate la liman, ci mai multe direcții de urmat, a căror întretăiere ne-ar purta spre un același punct. E vorba de ceea ce Bergson numește „trasee de fapte” (*lignes de faits*), tot atâtea poteci ale gândului care, prin convergența lor, ne pun pe *calea* luminoasă ce duce spre adevăr. *O primă direcție* este aceea a conștiinței coextensive vieții, energiei spirituale specifice existenței omului. „Cine spune spirit spune, înainte de toate, conștiință”; cine se afirmă ca ființă spirituală se afirmă totodată ca ființă conștientă de lucrarea spiritului. Dacă spiritul *este* conștiință, conștiința este în primul rând memorie. Spiritul nu naște conștiința, altfel spus nu este conștiința, în fiecare clipă a unui prezent ce moare și renaște fără încetare; conștiința nu se ivește în prezentul *acesta* de care sunt conștient odată cu trezirea conștiinței mele. Ființa mea este durată pentru că în prezentul fiecărui act de conștiință vorbește prezența unui trecut din care vin și a unui viitor spre care mă îndrept. Conștiința este astfel păstrare și anticipare, acumulare a trecutului în prezent, dar și acțiune a cărei atenție se acordă la dinamica vieții. Dacă spiritul se ocupă de ceea ce este, nu o face decât din perspectiva a ceea ce a fost și în vederea a ceea ce va fi. „Atenția este o așteptare”, căci ceea ce îmi stârnește atenția, adică prezența mea conștientă la prezentul lucrurilor, este, pe de o parte, zăbovire în ceea ce lucrurile nu mai sunt decât în amintire, iar, pe de altă parte, acțiune lucrătoare în ceea ce ele nu sunt încă decât ca proiect. „Orice acțiune este o uzurpare a viitorului”, căci ea înaintează în teritoriul acestuia înainte ca el să se întâmple. Dar orice înaintare în viitor, orice proiecție anticipatoare înseamnă oare întâmplare prezentă, fapt al prezenței conștiinței conștiente de sine? În ce sens putem spune că o conștiință e lucrătoare, adică vie, în chiar prezentul conștientizării acestui act? Dacă am însă conștiința a ceea ce tocmai am spus întrebându-mă, dacă sunt

conștient *de* însuși faptul spunerii, înseamnă că conștiința nu înregistrează doar ceea ce spun, ci și ceea ce am spus deja și ceea ce urmează să spun. Conștiința nu uită ceea ce pare să nu mai fie (uitarea fiind actul prin care de-conștientizez un prezent al făptuirii), dar în același *timp* se uită spre ceea ce începe să fie. Privirea ei e încărcată cu ceea ce rămâne din ceea ce a fost și se încarcă cu ceea ce prinde a-și încheia ființarea. Ochiul conștiinței nu poate privi decât o altă privire; nu sunt pe deplin conștient decât atunci când privesc ceva ce mă privește. Trecutul imediat și viitorul iminent formează substanța duratei unei conștiințe care se sprijină pe ce nu mai este și se apleacă spre ce va fi. Este chiar durata ființei, materialitatea sau țesătura temporalității sale, în al cărei ochi se răsfrânge, ca într-o lentilă bidimensională, dubla privire a unui prezent suspendat.

Dacă „conștiința păstrează trecutul și anticipă viitorul, aceasta pentru că ea este chemată să efectueze o alegere”. Pășim de-acum pe *a doua cale* sau direcție, pe un nou traseu de fapte care implică ființa conștientă de necesitatea luării unei hotărâri. Orice alegere are loc în clipa unui prezent ce ne angajează și la care participăm în măsura în care el ne solicită prezența. Prezent în care, din nou, se întâlnesc experiența trecutului și aventura viitorului, „vechimea” celor deja cunoscute și „noutatea” deconcertantă a necunoscutului. În actul alegerii, conștiința își amintește și prevede; durata în care trecutul și viitorul se împletesc în clipa prezentă nu reprezintă doar temporalitatea vitală a ființei conștiente de sine, ci și libertatea creatoare prin care ea acționează în lume. Acțiunea înseamnă mișcare, iar conștiința trează nu trăiește decât în spontaneitatea dinamică a hotărârii. „Dacă conștiința semnifică memorie și anticipare, înseamnă că ea este sinonimă cu alegerea”. Ce alege ea în libertatea creatoare a fiecărei hotărâri? Imprevizibilitatea și nedeterminarea vieții nesupuse inerției și necesității materiale. Afirmam că în actul alegerii conștiința pre-vede ceea ce începe deja să fie, dar nu o face precum știința ale cărei previziuni sunt

de fapt predicții bazate pe calculele rațiunii geometrice. Pre-vederea conștiinței nu „știe” ce o așteaptă, aproape că nu știe ce vede, căci ea alege tocmai imprezibilul unei situații existențiale. Așteptarea ei atentă este chiar libertatea alegerii unui act neașteptat, a unei prezențe neprovocate decât de propria ei creativitate. Spunem de obicei că luăm o hotărâre în cunoștință de cauză. Vrem să spunem de fapt că, în luarea hotărârii, hotărâtoare e conștiința cunoscătoare a unei determinări cauzale (ceva ne-a determinat să luăm o anumită hotărâre și nu alta), dar și intenționalitatea ce o deschide și îi face cu puțință acțiunea. Ceea ce înseamnă că „știm” *ce* și *de ce* hotărâm: pentru că în noi conștiința alegerii ne aduce la cunoștință libertatea unui act creator în concretul existenței. Dacă a alege este sinonim cu a hotărî (lăsăm deoparte cazul alegerilor întâmplătoare, când de fapt nu noi suntem cei ce alegem, ci într-un fel suntem aleși), rolul conștiinței este de a se hotărî să aleagă și de a alege o hotărâre. Determinarea cauzală (cunoștința de cauză) precede nedeterminarea alegerii ca atare, la fel cum pre-vederea hotărâște alegerea imprezibilului. Când se hotărâște să aleagă, conștiința e determinată să ia o hotărâre; e determinarea unei cauze care „a fost” și care *este* prezentă acum în luarea hotărârii. În actul însuși al alegerii însă, conștiința ce (se) hotărâște e libertate pură, căci ea se deschide spre nedeterminarea unui viitor care, la rândul-i, vine spre ea. „Viața e tocmai libertatea ce pătrunde necesitatea”; determinare și nedeterminare, previzibil și imprezibil se deslușesc împreună în lumina neîntreruptă a conștiinței.

Al treilea traseu de fapte este cel al reprezentării care precede actul, și nu acțiunea propriu-zisă, ca până acum. Ce se întâmplă în această re-prezentare ce pregătește ivirea acțiunii, prezența ca atare a conștiinței în prezentul lucrurilor? După Bergson, e vorba de „o viziune instantanee” care comprimă într-o clipă de maximă intensitate perceptivă întreaga istorie a lumii exterioare. Seria nesfârșită a evenimentelor materiale se sublimază oarecum într-o

„senzație pitorească” ce condensează în străfulgerarea ei o apariție privilegiată. Nu e vorba de o privire panoramică sau de o reprezentare caleidoscopică, ci de o reducere conștientă ce operează în in-conștiența materiei. „Situată la confluența dintre conștiință și materie, senzația condensează în durata ce ne este proprie, caracteristică conștiinței noastre, perioade imense din ceea ce am putea numi, prin extensie, durata lucrurilor”. Ceea ce durează inconștient în lucruri apare într-o clipă a conștiinței duratei noastre, dar nu ca dat indiferent al lumii înconjurătoare, ci ca suport și resort al acțiunii prin care conștiința pătrunde în lume. Este, în ultimă instanță, o diferență de tensiune și de energie, căci durata materială înmagazinează o energie de putere (*une énergie de puissance*) formată din momente tensionale inerte, nediferențiate și neorganizate care converg abia în momentul conștient al unei energii de mișcare (*une énergie de mouvement*). Este vorba de o clipă unică a vieții conștiente ce cuprinde nenumărate clipe ale lumii materiale într-un prezent al acțiunii, într-un elan tensional al puterii de acțiune. Tocmai datorită acestei inserții a spiritului în materie putem vorbi de un act liber și creator, de forța conștiinței care, în clipa reprezentării, declanșează, pe de o parte, energia materială acumulată, iar, pe de altă parte, adună în această clipă unică întreaga durată evenimentială a materiei. Avem deci de-a face cu două durate și existențe complementare: *materia*, supusă necesității oarbe și discontinuității, și *conștiința*, care este memorie, libertate și creație în cuprinsul unei continuități progresive. „Dacă conștiința este acțiune care se creează și se dezvoltă fără încetare, în timp ce materia este acțiune care se dislocă sau slăbește, nici materia, nici conștiința nu se explică prin ele însele”. Materia ar rămâne inertă pe vecie, iar energia pe care o conține ar fi o pură latență fără acțiunea trezitoare a conștiinței, după cum, la rândul ei, conștiința n-ar avea unde să acționeze și ce să descopere dacă materia nu i-ar oferi propria energie pe care să o convertească în mișcare. Astfel încât evoluția

vieții este „o traversare a materiei de către conștiința creatoare”, efortul prin care conștiința, conștientă de menirea lucrării sale în lume, eliberează energia încapsulată în materie. Viața însăși este tocmai această acțiune neobosită a spiritului de a recupera și de a recrea materia, sădind în lume sămânța libertății, ridicând-o pe această cale la nivelul ființei.

Imensul curent de conștiință nu numai că traversează materia, dar o determină să se organizeze, să-și structureze virtualitățile. Cu alte cuvinte, conștiința lucrează asupra materiei, transformând-o în instrument al libertății, făcând-o *să semnifice*. Semnificația materiei nu se oferă unui act de înțelegere decât în operația prin care conștiința îi dezvăluie libertatea imanentă. În cazul în care conștiința se lasă prinsă în capcana necesității materiale, sfârșește prin a ațipi și a se sufoca, deoarece ea nu mai ascultă de necesitatea luării unei hotărâri, legându-și libertatea de lanțul simplei nevoi de supraviețuire. Dimpotrivă, conștiința trează este pe de o parte transcendentă materiei, în sensul că ea reprezintă forța activă ce pune în mișcare, din exterior, o latență care, altfel, n-ar cunoaște elanul evolutiv, acel avânt lăuntric care transformă materia și o face să semnifice. În acest sens, M. Merleau-Ponty va afirma despre conștiință că e „de la un capăt la altul transcendentă, nu transcendentă pasivă – am spus că o astfel de transcendentă înseamnă oprirea conștiinței – ci transcendentă activă” (*Phénoménologie de la perception*, N.R.F., Gallimard, Paris, 1945; 1962, p. 432). Pe de altă parte însă, tocmai pentru a răspunde menirii sale, conștiința se află într-un continuu dialog cu materia, fiind ea însăși dependentă de mișcarea pe care o suscită și care o constrânge să se depășească pururi pe sine. Eliberând semnificația materială, conștiința își eliberează propria semnificație, altfel spus se resemnifică cu fiecare act al trezirii materiei la prezența ființei. De aceea ea are „facultatea de a scoate din ea mai mult decât conține”, căci ceea ce scoate la iveală, în însăși existența ei semnificativă, este chiar puterea de a se adapta

mecanismului materiei, de a ști să-l stăpânească și să-l conducă spre lumină, pe o cale ascendentă care marchează sensul evolutiv al existenței omenești. „O forță lucrează înaintea noastră, care încearcă să se elibereze de obstacole și totodată să se depășească pe sine, să dea mai întâi tot ceea ce are și apoi mai mult decât atât: cum să definim în alt mod spiritul?” Înaintea noastră înseamnă în noi, pe o cale călăuzitoare care ne îndeamnă mereu înainte; ne incită și ne cheamă în același timp, ne răscolește punându-ne pe cale, arătându-ne orizontul spre care să ne îndreptăm. O putere cu adevărat spirituală însă doar în măsura în care nu lucrează împotriva materiei, ci *cu* materia pe care o însuflețește. În acest suprem efort, spiritul dă tot ce are, tot ce *este*: dinamismul transformator și creator, energia eliberatoare a libertății. Și apoi mai mult decât atât: se dă pe sine însuși cheazășie, căci actul în care își implică existența nu transcende semnificația materiei decât cu prețul transcenderii propriei semnificații. Spiritul e liber, și *semnifică libertatea*, doar întrucât reușește să convertească o mișcare eretică, să călăuzească pe adevăratul făgaș o împotrivire; cu alte cuvinte, să elibereze și să semnifice tot ceea ce rezistă.

Ceea ce rezistă este însăși materia care se opune clarificării spirituale, lămuririi și sintezei prin care și-ar putea reînchega menirea. Rezistența ei e însă și o provocare, căci ceea ce se împotrivește, prin chiar lipsa de temeii a obstacolului, face cu puțință efortul. Nu depășim un obstacol doar datorită avântului energiei cu care îl înfruntăm, ci și însușindu-ne energia potrivnică, încercând să înțelegem ceea ce ne împiedică să ne continuăm calea. Obstacolul depășit e un obstacol înțeles în ceea ce îl diferențiază de propriul nostru proiect existențial. Obstacolul e *celălalt* cu care, pentru a-l absoarbe în tainica noastră mișcare, sfârșim prin a fraterniza. Obstacolul e fratele rătăcitor ce ne oprește din drum, el însuși risipitor de drumuri. Destinul și împlinirea spiritului nu înseamnă depășirea sa ca atare, ci întâlnirea cu el. Încercând să trecem de un obstacol (fie distrugându-l, fie ocolindu-l pur și

simplu), nu facem decât să trecem de noi înșine, căci obstacolul e *al nostru*, precum fratele care *ne așteaptă*. Întâlnirea cu el este semnul precis al atingerii destinației. Iar „acest semn este bucuria”. „Bucuria vestește întotdeauna că viața a izbândit”, că efortul spiritului triumfă în propria sa transcendere de sine. Bucurie a creației prin care ceea ce rezista întrevede acum sensul șuvoiului tumultuos al vieții. De ce să nu se lase în voia acestui elan originar, de ce să nu lumineze împreună cu forța ce se trezește în adâncul său? Viața își află rațiunea de a fi în creație; a trăi înseamnă pentru om a crea în forma viului sensul libertății viitoare. Viața nu e prezență decât ca deschidere spre ceea ce o generează și ceea ce ea însăși creează. Înălțimea spre care aspiră nu e un punct de popas, ci un orizont mereu mișcător, o actualizare a principiului ce o îndeamnă la drum, o regăsire a impulsului eliberator. Dacă viața creează viață, aceasta pentru că ceea ce este creat nu poate ființa decât în exigența pururi sporită a propriului destin creator.

*

Am văzut că fluxul conștiinței trece prin corpul pe care îl cristalizează, ducând însă mai departe destinul alcătuirii umane, dincolo de amprenta materială pe care o transcende spre împlinirea vocației spirituale. „Fiecare din noi este un corp” – spune Bergson într-un alt capitol din *L'Énergie spirituelle (L'Âme et le corps*, conferință susținută la *Foi et Vie*, în 28 aprilie 1912) – dar „noi luminăm cu mult dincolo de corpul nostru”. Ceva în lăuntru nostru, în acea interioritate trans-corporală, trece mai departe de materia care suntem, depășind-o atât în ordinea spațiului, cât și în cea a timpului. Corpul e propria noastră limită, conturul material al ființei care nu se oprește însă la acest hotar. Percepțiile noastre „văd” mai mult decât ceea ce corpul pare să figureze în clar-obscurul prezenței sale. Corpul e un semn a cărui semnificație tinde mereu spre altceva, acoperă întotdeauna haloul unei lumini

Cuprins

1. Aventura conștiinței	7
2. Suprasemnificația rațiunii. O posibilă restaurare metafizică ...	29
3. Legătura care dezleagă. Diafanie	51
4. Dialectica ființei și normativa ontologică	79
5. Categoriile ontologice	99
6. Paradoxul decreației	119
7. Libertate și dar	145
8. Pur-și-simplu sau despre excelențele fragile	171
9. Fața și reversul. <i>En marge</i>	195
10. Despre misterul trecerii. La limită	217
11. Pelerinajul spiritual. Fenomenologie și hermeneutică	245
12. Cum este posibilă o hermeneutică a mărturisirii	269
13. Transcendența ca eclipsă de ființă	301
14. Ce se dă. De văzut și de iubit	323
15. Revelarea Vieții sau Arhi-înțelegerea nevăzutului întrupat ..	353
Index al numelor citate	380